

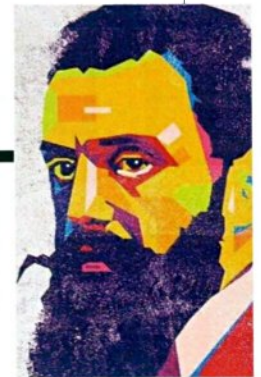

19.04x19.74	1/6	עמוד 60	סגולה	06/09/2023	87466136-1
בנימין זאב הרצל - בהקשר לציונו - 80790					

בין תאודור להרצל

לא קל להפוך ביוגרפיה היסטורית להצלחה בימתיח. אבל האופרה 'תאודור' מצליחה לסחוף את הצופה לתוך דמה של זהות יהודית באירופה במפנה המאה העשרים

ניקודת אופרה | יהודה מורלי

תאודור

הלחנה: יונתן ננען
כתיבה ובימוי:
עידו ריקלין
האופרה הישראלית, 2023

הרצל אהב מאוד אופרות, ובייחוד את אלה של וגנר. בזמן כתיבת 'מדינת היהודים' הוא צפה באופרה של וגנר 'טנהאוזר' בפרז' וסיפר שהיא עוררה בו השראה. היה מצופה כי חייו הדרמטיים של הרצל ישמשו בסיס לאופרה או למחזה מרתק כמו אלה שהיו השראה עבורו, אך למרות זאת היצירות התאטרוניות שנעשו בהשראת קורות חייו לא תמיד זכו להצלחה.

ב-1976 העלה עמוס אילון בברודווי מחזה המבוסס על הביוגרפיה המפורסמת שכתב על הרצל. ההצגה ירדה מהבמות אחרי שמונה פעמים בלבד. ב-2010 ביימה רינה ירושלמי את 'הרצל', מחזה בשני חלקים שהציג את מסלול חייו של הרצל. היצירה הייתה מורכבת וסוחפת, אך לא זכתה להצלחה הרבה שזכו לה יצירותיה הקודמות ובהן 'ז'אנר וילך' ו'המלט'.

שני המחזות שזכו להצלחה רבה יותר הם אלה שחרגו מהביוגרפיה של הרצל והציגו התמודדות עקרונית, כלל אנושית, בהשראת דמותו. במחזה של יוסף מונדי 'זה מסתובב', שעלה ב-1970 בתאטרון

המרתף, העלילה מתרחשת בבית חולים לחולי נפש שבו אחד החולים מדמה את עצמו להרצל ומקיים שיח עם חולה נוסף המדמה את עצמו לקפקא. עדי עצינון-זק כתבה את המונודרמה 'סודה של ג'ולי הרצל' ומשחקת בה מאז 2009. במחזה מוצג סבלה של אשתו העזובה של הרצל. הצגת היסטוריה בתאטרון ובאופרה היא מאתגרת במיוחד, שכן האמת ההיסטורית כובלת את ידיו של המחזאי והוא אינו יכול לעשות בעלילה ובדמויות ככל העולה על רוחו. כאשר הרקדנית והמפיקה אידה רובינשטיין ביקשה מהמחזאי פול קלודל שיכתוב עבורה אופרה על דמותה של ז'אן ד'ארק הוא סירב תחילה, משום שלתחושתו הסיפור היה מוכר מכדי שאפשר יהיה לחדש בו משהו. רק מאוחר יותר הוא חזר בעיני רוחו את ז'אן ד'ארק כבולה על המוקד העולה בלהבות, מניפה את ידיה הקשורות אל על ומצליבה אותן, וכתב ב-1938 את האופרה 'ז'אן ד'ארק על המוקד'. האופרה הפכה את הדמות ההיסטורית לסמל של השלמה עם הרוע ועם חוסר הצדק. היא מוצגת עד היום

19.17x23.38	2/6	61	עמוד	סגולה	06/09/2023	87466137-2
בנימין זאב הרצל - בהקשר לציונו - 80790						

הערצה לתרבות הגרמנית. הרצל הצעיר באגודת הסטודנטים 'אלביה' צילומים: יוסי צבקר

ונחשבת לאחת האופרות החשובות שנוצרו במאה העשרים.

תאודור והרצל

ייתכן כי האתגר שבייצוג אירוע היסטורי הוא שגרם לבמאי וכותב הליברית עידו ריקלין ולמלחין יונתן כנען – יוצרי האופרה המרשימה 'תאודור' – להתרחק מההיסטוריה. יצירתם הבימתית מסתיימת במשפט רב משמעות המושר על ידי הרצל: "גמרתי את החיים שלי, ההיסטוריה מתחילה!". בסצנת הסיום של האופרה הרצל יושב ליד שולחנו וכותב את 'מדינת היהודים', ואנשי האליטה של וינה תולשים את הדפים מבין ידיו וקורעים אותם לגזרים כשהם שרים: "את הספר הזה לא יקרא אף אחד". האופרה צוללת אל נפשו של הרצל. מוצגות בה שתי תקופות בחייו, והמעברים ביניהן תכופים, בדומה

למתרחש בסרטו של אלן רנה 'הירשימה האהובת' ובסרטו של סידני לומט 'המשכונאי'. שני הבמאים מניעים את גיבוריהם בין ההווה לבין הזיכרונות הטראומטיים שהם חיים בצלם. באופרה 'תאודור' רצף אירועים אחד מתרחש ב-1881, עם קבלתו של הרצל הצעיר לאגודת הסטודנטים הלאומית 'אלביה', והשני ב-1895, כשהרצל שוקל להתנצר. היוצרים מיקמו את התקופה השנייה בפריז, שם שימש הרצל שליח של העיתון 'נויה פרייה פרסה' שראה אור בווינה.

דמותו של הרצל נחלקת לשתי דמויות – תאודור והרצל – ושני זמרים שונים מגלמים אותו. נועם הייניץ מגלם את תאודור בן ה-21, לבוש לבן וללא זקן, המוצג כשיכור משמחה משום שהתקבל לאגודה שיהודים לא היו רצויים בה. עם חבריו לאגודה הוא חולק את ההערצה

18.53x24.94	3/6	עמוד 62	סגולה	06/09/2023	87466138-3
בנימין זאב הרצל - בהקשר לציונו - 80790					

דמותו של הרצל הצעיר מגלמת את רצונם של היהודים להשתייך לחברה שסבבה אותם. סצנת הסיום בחלקה הראשון של האופרה

בסבך הזהויות. שני בני דמותו של הרצל שרים על הייאוש היהודי בגלות

מתאבדים ומתנצרים

בכל אחת מהתקופות מלווה את הרצל דמות בעלת מאפיינים נשיים שאתה יש לו יחסים בעייתיים. הרצל הבוגר מלווה על ידי אשתו ז'ולי נשאואר שאותה מגלמת ענת צ'רני, ולצד בן דמותו הצעיר עומד החבר היהודי פאול פון פורטהיים, בחור רגיש ושברירי המגולם על ידי הזמרת שקד סטרול. כשהרצל מגורש ב-1883 מאגודת הסטודנטים 'אלביה' פאול בוגד בו, וכדי למצוא חן בעיני עמיתיו הוא מציע שלא יקבלו עוד יהודים לשורותיהם. הם שומעים לעצתו ומגרשים גם אותו כשם שגירשו את תאודור. לדמותו של פאול יצקו היוצרים גם מאפיינים מחייו של היינריך קאנא, חבר קרוב אחר של הרצל, כולל התאבדותו. הרושם שעשתה ההתאבדות על הרצל משתקפת במחשבותיו של גיבור ספרו 'אלטנוילנד' המגיע לייאוש ושוקל להתאבד.

לתרבות הגרמנית, למוזיקה של וגנר, לעוצמה הפיזית ולגבריות בכל מחיר. עודד רייך מגלם את הרצל בן ה-35, עם הזקן המוכר, המתגורר בפריז עם ז'ולי רעייתו ועם ילדיו ושוקל להתנצר. בסיום הבלתי נשכח של החלק הראשון, המערב בין שתי התקופות, יורד תאודור הצעיר מפסגת הקתדרלה כשידיו פרושות לצדדים כמו ישו הצלב. מתחתיו מוקף הרצל המזוקן בנערי המקלה והכומר ששרים Dies Irae, שיר ליטורגי נוצרי שעייבודו לאופרה מזכיר בקצבו טקסי וודו.

חלקה השני של היצירה נע בין שתי התקופות ומציג את הכישלון הכפול של ניסיון היהודים להתבולל בתרבות המערבית. הרמן באהר, ממובילי 'אלביה', מנצל את ההספד על וגנר כדי להאשים באופן משולח רסן את היהודים. תאודור הצעיר מתקומם ורוצה לפרוש מהקבוצה, אך זו מסרבת להניח לו לפרוש מיוזמתו בכבוד ומגרשת אותו בבושת פנים.

18.72x20.17	4/6	עמוד 63	סגולה	06/09/2023	87466139-4
בנימין זאב הרצל - בהקשר לציונו - 80790					

האמת ההיסטורית כובלת את ידיו של המחזאי והוא אינו יכול לעשות בעלילה ובדמויות ככל העולה על רוחו

הלוי שמעולם לא הסכים להתנצר, היו דוגמאות יוצאות מן הכלל המוכיחות את הכלל. ההתנצרות וההתבוללות של היהודים בתרבות המערב הפכו לנורמה בקרב עשירים ואמנים. תופעות אלה משתקפות בשני מחזות שנכתבו באותה תקופה. במחזה של אברהם גולדפאדן 'ימות המשיח' שהועלה ב-1891 מוצג יהודי בשם הרשל'ה המחליף את שמו לאיוון איונוביץ ונדרש להתנצר כדי להתחתן עם נסיכה רוסייה בשם מריה. במחזה של אלפרד סבואר ופרננד נוזייר 'ההטבלה של משפחת בלוך' שהוצג ב-1906 מוצגת משפחת בנקאים שמתנצרת. הן במציאות והן על הבמה ההתנצרות לא מסייעת ליהודים, שכן בעיני הסובבים אותם הם נשארים יהודים. גם באופרה 'תאודור' ההתבוללות נכשלת, ולדמויות לא נותר אלא לחזור לזהותן היהודית.

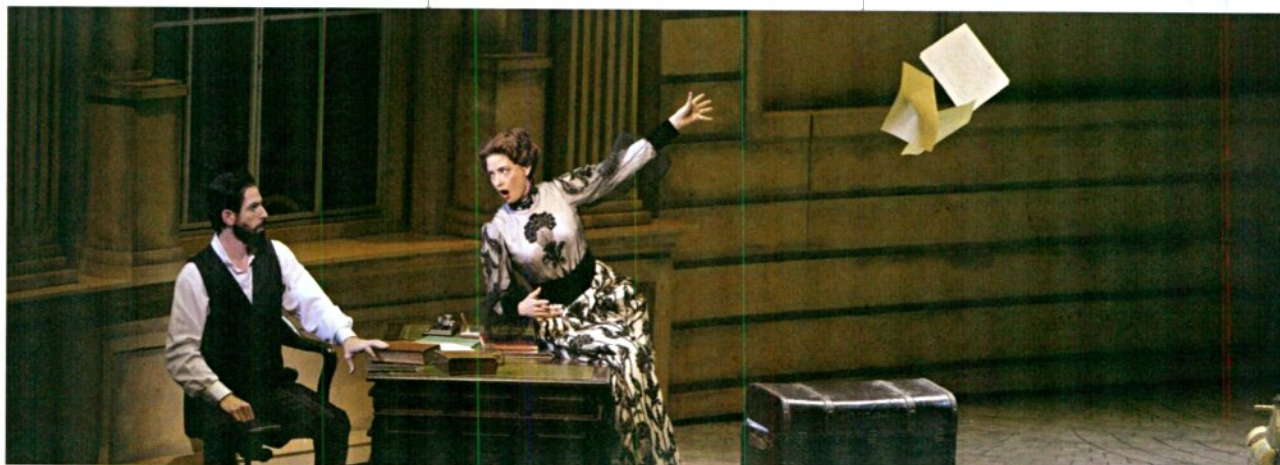
בקצב מודרני

'תאודור' היא אופרה מודרנית שפונה לקהל בן זמננו, הרגיל לקצב עלילתי מהיר. הכל משתנה ומתחלף על הבמה בקצב שלא מזכיר אופרה אלא דומה יותר למחזות

גם בתקופה השנייה מתמודד הרצל עם יחס בעייתי מצדה של הדמות הקרובה אליו. כאשר הוא מציג בפני ז'ולי את תכניתו הגדולה להוביל את העם היהודי כולו להתנצר היא לועגת לו בבוטות וחושפת את הריכוז שלו בעצמו. סצנה מהפנטת מתרחשת כאשר שני בני דמותו של הרצל, תאודור והרצל, שרים יחד על כישלון ההתבוללות ועל הייאוש של היהודי בגלות: "איפה ללכת? איפה?". בשלב זה נוחתת על הרצל ההשראה שמובילה אותו לכתוב את 'מדינת היהודים'.

ריקלין וקנען מבליטים את רצונם של יהודים רבים באירופה במאה ה-19 להתבולל, ולעתים קרובות גם להתנצר. התופעה הייתה נפוצה מאוד בגרמניה. המלחינים פליקס מנדלסון וגוסטב מאהלר והפילוסוף אדמונד הוסרל היו יהודים גרמנים שהתנצרו. בצרפת התנצרו בנות של בנקאים עשירים כדי להינשא לבני אצולה. נדירים היו האמנים היהודים שעמדו בפני הפיתוי להתנצר. השחקנית רשל (רחל פליקס) שמתה כיהודייה למרות הלחצים הרבים שהופעלו עליה להתנצר, והמלחין ז'אק פרומנטל אליהו

יחסים מתוחים. ז'ולי, אשתו של הרצל, הטיחה בו כי שיגונותיו מונעים מריכוזו בעצמו. הרצל וז'ולי

19.16x21.19	5/6	עמוד 64	סגולה	06/09/2023	87466140-6
בנימין זאב הרצל - בהקשר לציונו - 80790					

חלקה השני של האופרה נע בין הרצל לתאודור, והדו קרב הפסיכולוגי בין הרצל לז'ולי מוצג במקביל לדו קרב הממשי בין תאודור לחברו פאול פון פורטהיים

ביקורת אופרה

יוצרי האופרה מבליטים את רצונם של יהודים רבים באירופה במאה ה־19 להתבולל, ולעתים קרובות גם להתנצר

שחווים היהודים שאין להם מקום בעולם היא רגע קסום. פיטר סלארס, שביים את האופרה 'דון ג'ובאני' בהלחנתו של מוצרט, יצר אפקט דומה כשליהק שני זמרים תאומים זהים לתפקידים של דון ג'ובאני והמשרת שלו לפורלו, מה שהקשה לזהות מיהו האדון ומיהו המשרת. קלודל פעל בצורה דומה באופרה *Le Livre de Christophe Colomb* – ספרו של כריסטופר קולומבוס – שבה קולומבוס מוצג באמצעות שתי דמויות, האחת פועלת במציאות והשנייה צופה בה מן הצד. שני בני דמותו של קולומבוס מתאחדים בסוף האופרה בתפילה מרגשת. כל התפקידים באופרה 'תאודור' נכתבו במיוחד עבור הזמרים שביצעו אותם – הן אלה המגלמים את תאודור והרצל והן אלה המגלמות את בני לווייתם פאול העדין וז'ולי החכמה – וכולם מצוינים. רעייתו של הרצל מוצגת באופרה כדמות השקולה ביותר. היא אמנם דמות קשה

זמר ידועים כמו 'עלובי החיים'. אביזרים משתלשלים מלמעלה וחלקי תפאורה מתחלפים במהירות מפתיעה על פי תזמונו של מעצב התפאורה הנודע אלכסנדר ליסיאנסקי, ששימש בעבר מעצב הבית של תאטרון 'גשר'. ההמצאות הבימתיות שלו לאורך כל האופרה הן מדהימות. בתמונה הראשונה למשל מוצג המון צרפתי המתקהל מאחורי שער מפואר ומנסה לפרוץ אותו בצעקות ובקללות לעבר דרייפוס שאינו נראה על הבמה, וכך הצעקות 'מוות ליהודים!' כאילו מכוונות לקהל. ברגע עוצמתי נוסף מרכינות צמרות העצים את ראשן עם התאבדותו של פאול. שילוב שתי התקופות בחייו של הרצל מוצלח במיוחד. הדו קרב הפסיכולוגי בין הרצל לז'ולי ב־1895 מוצג במקביל לדו קרב הממשי בין תאודור לפאול ב־1881, דו קרב הנערך כתנאי להתקבלות לאגודת הסטודנטים 'אלביה'. השירה המשותפת של שני בני דמותו של הרצל על הייאוש

17.58x20.73	6/6	עמוד 65	סגולה	06/09/2023	87466141-7
בנימין זאב הרצל - בהקשר לציונו - 80790					

“גמרתי את החיים שלי, ההיסטוריה מתחילה”.
הרצל הבוגר

הגדול. לנוכח אווירה עכשווית זו מפתיע לראות שהאופרה ‘תאודור’ מדגישה את כישלון ההתבוללות. לתאודור ולהרצל אין מקום משלהם. הרצל חייב להמציא מדינה ליהודים כי אין לו בררה אחרת. נראה כי ויתורו של הרצל על הרצון להתבולל בתרבות המערבית מבחינה דתית, תרבותית וערכית יכול להוות דוגמה לישראלי בן זמננו.

גם למי שלא ראו אופרה מימיהם אין מה לחשוש מהצפייה ב’תאודור’. לאופרה הזו יש כאמור קצב שמזכיר מחזות זמר גדולים בתקופתנו, והיא מצליחה ליצור התפעמות מתמשכת ורגשות עזים. בקרוב היא תעלה שוב בבית האופרה הישראלית. ■

פרופ' יהודה מורלי פרופסור אמריטוס בחוג ללימודי התאטרון באוניברסיטה העברית. חיבר מחזות וספרים העוסקים בתאטרון ובקולנוע

המודעת לאופיו האגואיסטי של בעלה ולאופן שבו הוא מקריב אותה ואת ילדיו עבור האוטופיות שלו, אך למרות זאת היא מאוהבת בו באמת ובתמים.

לכת המעריצים של הרצל האופרה הזו תהיה אולי קשה לעיכול. היא מעמידה במרכז היבטים שהיו מעדיפים לשכוח, כמו תשוקתו להתבולל שהייתה מקובלת מאוד בתקופתו. ריקלין וכנען הצליחו ליצור אופרה שבה הדמות ההיסטורית הופכת לרעיון כללי.

בין וינה לתל אביב

באופרה ‘תאודור’ אין יהדות וגם לא ציונות. שני היוצרים הבליטו תופעה רווחת – שהיא גם יהודית וגם ישראלית – הרצון להתבולל בתרבות המערבית. הישראלי בן זמננו אמנם לא חושב להתנצר, אך לבו פונה לגיו יורק, לפריז וללונדון. כל רצונו הוא להיות אורח העולם